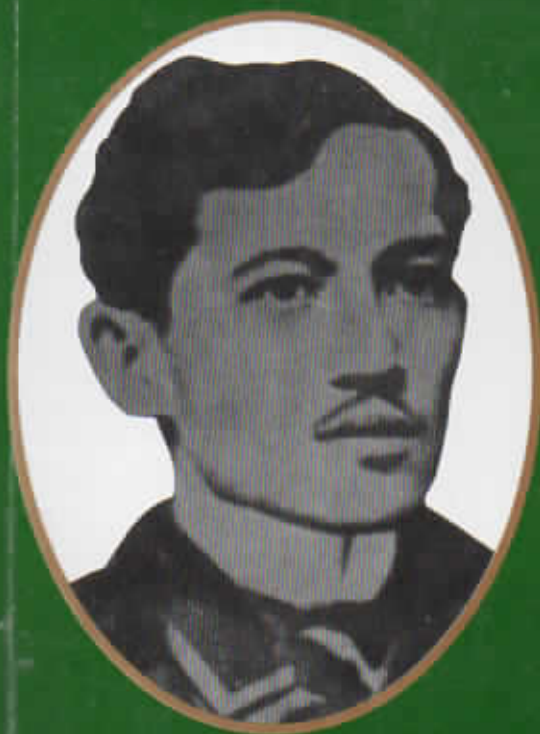

JOSE

Rizal

**BUHAY,
MGA GINAWA
AT MGA SINULAT
NG ISANG HENYO,
MANUNULAT,
SIYENTIFIKO,
AT PAMBANSANG
BAYANI**

**GREGORIO F. ZAIDE
SONIA M. ZAIDE**

Fil
959.9092
Z 31
2017
C-3

Jose Rizal.

*Buhay, mga Ginawa at
mga Sinulat ng isang Henyo,
Manunulat, Siyentipiko at
Pambansang Bayani*

Gregorio F. Zaide
Sonia M. Zaide

Published by SMZ Publishing

24 Pittsburgh St., Cubao Silangan, Quezon City 1102
Tel. 912-4468 Mobile: 0917-898-9947 email: apci@yahoo.com

Exclusively distributed by New Day Publishers
Delos Reyes Hall, Beside St. Andrew's Theological Seminary,
Cathedral Heights, 275 E. Rodriguez Sr. Avenue, New Manila,
Quezon City, Philippines PO Box 1167, 1100 Quezon City, Philippines
Tel. (02) 4040934 sales@newdaypublishers.com

NILALAMAN

PAUNANG SALITA	X
Prologo: Si Rizal sa Kanyang Panahon	XII
1 Pagsilang ng Pambansang Bayani	1
2 Kabataan sa Calamba	11
3 Pag-aaral sa Calamba at Biñan	25
4 Mga Gantimpalang Natamo sa Ateneo de Manila (1872-1877)	33
5 Pag-aaral ng Medisina sa Unibersidad ng Santo Tomas (1877-1882)	55
6 Sa Maaraw na Espanya (1882-1885)	68
7 Paris Patungong Berlin (1885-1887)	95
8 Nailathala ang Noli Me Tangere (1887)	108
9 Paglalakbay ni Rizal sa Europa Kasama si Viola (1887)	127
10 Unang Pag-uwi ni Rizal sa Pilipinas (1887-1888)	137
11 Sa Hong Kong at Macao (1888)	151
12 Romantikong Pagbisita sa Japan (1888)	156

13	Pagbisita ni Rizal sa Estados Unidos (1888)	167
14	Si Rizal sa London (1888-1889)	173
15	Pangalawang Paglalakbay ni Rizal sa Paris at ang Eksposisyong Unibersal ng 1889	186
16	Sa Brussels, Belhika (1890)	203
17	Mga Kasawian sa Madrid (1890-1891)	214
18	Bakasyon sa Biarritz at Pakikipag-ibigan kay Nelly Boustead (1891)	223
19	El Filibusterismo Nailathala sa Ghent (1891)	232
20	Siruhano sa Mata sa Hong Kong (1891-1892)	248
21	Ang Pangalawang Pag-uwi at ang La Liga Filipina	261
22	Ang Pagkakapatapon sa Dapitan (1892-1896) ...	268
23	Huling Pangingibang - Bayan (1896)	298
24	Huling Pagbabalik sa Bayan at Paglilitis	309
25	Pagkamartir sa Bagumbayan	324

APENDISE

APENDISE A	Sino ang Pumili kay Rizal bilang Pambansang Bayani Natin at Bakit? Ni Esteban A. de Ocampo	334
-------------------	---	-----

APENDISE B	Mga Alaala ng Isang Mag-aaral sa Maynila Ni P.Jacinto	353
APENDISE C	Sa mga Kabataang Dalaga sa Malolos (London, Pebrero 22, 1889)	397
APENDISE D	Tungkol sa Katamaran ng mga Pilipino	408
APENDISE E	Ang Pilipinas sa Loob ng Sandaang Taon	453
APENDISE F	Huling Paalam	495
MGA TALA	498
PILING BIBLIOGRAPIYA	522
INDESE	532

INDESE

A

- "A La Juventud Filipina," 59
Acacia (Masonerya), 82
Agraryong Pag-aalsa (1745-46), xxviii
Aguirre, Evaristo, 108
Alcocer, Lt. Enrique de, 319
Alejandro, Jose, 231
Alemanya, pagbubuklod sa, xiii, kolonisasyon, xiv-xv,
kaugalian, 105-106
Alexander II (Czar ng Russia), xii
Alferez, (Lt. of Guardia Civil), 116
Alonzo, Jose, Alberto, 31
Alonzo, Teodora (1826-1911), 3-9, 31-32, 38, 44, 55
"Amor Patrio," (Pagmamahal sa Bayan), 74
Anda, Gob., xxviii
Andrade, Jose Taviel de, 146, 148
Andrade, Lt. Luis, Taviel de, 315-320
Ang Pilipinas noong Panahon ni Rizal, xvi-xvii
Ang Pilipinas sa Loob ng Sandaang Taon, Apendise E, 453-494
Antipolo, 11, 13
Apacible, Galicano, 65, 179
Arellano, Deodato, 264, 312
"Aritmetica," 101
Argentina, xvi
Arjona, Lt. Col. Jose, Tugores, 319
Asociacion Hispano-Filipina, 214
Ateneo (Heswita), 33-54
Asyenda, xxviii-xxx

B

- Bagumbayan, 324; pagbibitay sa, 327
Balaguer, Vicente, 325

- "Bangus" (milkfish), 64
 Barcelona, 73-74
 Basa, Jose Ma., 230-321
 Batikuling (hardwood), 43
 Bech, Padre Jose, 36
 Becker, Dr. Otto, 97
 Beckett, Gertrude, 173, 183
 "Belgic", 162-163, 167
 Belhika, 203-212
 Benavidez, Padre Miguel de, xxvi
 Berlin, 103
 Biarritz, 223, 226, 227
 Biñan, Laguna, 3, 6, 26, 28, 29, 30
 Bismarck, Otto (Iron Chancellor), xiii
 Blanco, Gob. Ramon, 295, 304-306
 Blumentritt, Ferdinand, xxii, 6-7, 48, 59, 100-101, 111, 157, 178,
 191-192, 215, 219, 274, 295
 Bolivia, xvi
 Bonifacio, Andres, 293-294
 Boustead, Nellie, 223, 224-227
 Bracken, Josephine, 291-293
 Britanya; imperiyalismo, xiii; kolonyalismo, xiii
 British North Borneo Co., 253
 Brussels, 227
 Bundok Makiling, 11
 Bundok Vesuvius, 73
 Burgos, Manuel Xeres, 34
 Burma, xiii
 Bustamante, Padre Miguel Lucio, xxvi

C

- Calamba, 1-6, 8, 9, 11-13, 15, 37-38, 40, 83
 Camus, Manuel, 304
 Carolines, Hispano-German Imbroglia, xv
 Cavite Mutiny (1872), 126
 Casañas, Padre Pedro, 2

Cavour, Conde, xiii
Cerdole, Madame Lucie, 104
Cervantes, 62
Ceylon (Sri Lanka na ngayon), 72
Charlton, Alfred, 163
Chile, xix, xvi
Collantes, Padre Rufino, 2
"Colon", 307
Columbia, xvi
Comyn, Tomas de, xix
"Cortes" (Parlamento ng Espanya), xix-xx
Costa Rica, xvi
Cox, Chief Justice Lionel, 311
Creus, Dr., 90
Cruz, Juan de la, xxiii
Cuartel de España, 319
Cuba, xvi
Czepelak, Dr. Carlos, 130, 178-200

D

Damaso, Padre, xxvi, 113, 114, 116, 117, 118, 120
Dapitan, destiyero sa, 266-267, bilang manggagamot, 277-278, proyektong panlipunan, 279-280, araw-araw na gawain, 274, pagtatagpo ni Rizal sa espiya ng Prayle, 275-277, bilang guro, 280-281, pag-aaral sa wika, 284, gawaing masining, 284, bilang magsasaka, 285, bilang negosyante, 286, bilang nagprisintang Doktor sa Cuba, 294-295
Demonstrasyon sa Unibersidad Central ng Madrid, 90-91
Destiyero ng mga kaanak sa Mindoro, 215-216
Despujol, Gob. Hen. Eulogio, 253-254
Diariong Tagalog, 74-76
Digmaan ng Apyan, xiv
Digmaang Anglo-Burmese, xiv
Dimasalang, 182, 313
"Djemnah", 71-73
Dominiko, hanapin ang prayle

E

- Ebidensiyang Dokumento ni Rizal, 312, 314
Echevarria, Padre Gregorio (Rector UST), 142
Eiffel, Alexander (Eiffel Tower), 188
Ekumenismo, 98
Ekwador, xvi
"El Consejo de los Dioses" (Ang Konseho ng mga Diyos), 62
EL FILIBUSTERISMO, 31, 65, 223, 226, 227, 232-246
Elias, xxx, 115, 116, 118, 119, 120
Elias at Salome (inalis na kabanata), 122-126
El Nuevo Regimen, 235
El Salvador, xvi
El Resumen, 215
Emmanuel, Haring Victor, xiii
England, hanapin ang Britanya
Espanya, kolonisasyon; xiv; pagbagsak ng kolonya, xvi-xvii;
 maling pamamalakad, xvi-xix; kaguluhang politikal,
 xvi-xvii
Espiya, Pinagsuspetsahan si Rizal na (Alemanya), x
Estadong Dominiko ng Calamba, xxix
Eksposisyon ng Pilipinas sa Madrid, 134

F

- Fabie (Minister of Colonies), 215
Falla, xxvii
Fernando VII, Hari, xvii
Ferrando, Padre Magin, 34
Figueroa, Melecio, 108
Font, Padre Salvador, 142
"Frailocracy" (gobyerno ng prayle), xxv-xxvi
Fray Botod (bad friars), xxvi
French Indo China, hanapin ang Pransiya

G

- "Gaceta de Manila", Galleon Trade, 266
Garibaldi, xiii
Geneva, 133
Gil, Padre Mariano, 300
Giyera Sibil sa Estados Unidos (1861-65), xii
"Gobernadorcillo", (municipal mayor), 6, 31
"Gom-Bur-Za", Pagkamartir (1872), xviii, xxiv, 30, 31, 56
Gomez, Dominador, 214
Gomez, Padre Mariano, hanapin ang "Gom-Bur-Za"
Grado sa mga Asignatura sa Ateneo, 41-42
Grado sa mga Asignatura sa UST, 66-67
Grado sa mga Asignatura sa Unibersidad Central de Madrid,
92-93
"Great Plebian" hanapin ang Andres Bonifacio
Guardias Civiles (konstabularyo), xxx, 59
Guatemala, xvi
Guevara, Jose, 28

H

- Haiphong, 139
Havelaar, Max, 194
Heidelberg, 97-98
Heller, Herr C. M., 344
Hernandez, Rufino, Baltazar, 101
Hidalgo, Felix Resurrecion, 84, 111
Hidalgo, Manuel, 176, 276-278
"Himno al Trabajo" (Himno sa paggawa), 149-150
Historical Works in London (Rizal), 196
Honduras, xvi
Hongkong, xiii, pagkikitang muli ng pamilya, 250-251,
pagsusulat, 254-255, liham na nakaselyo, 256-260
Hukumang Militar ni Rizal, 311

Huling Paalam, Apendise F, 493-495
Huling oras ni Rizal, 324-331

I

Ilog Danube, 132
"Ilties", xv
"Ilustrados", 9
Imperyalismo, xiii-xxii
Impresyon ni Rizal sa Amerika, 172
Impresyon ni Rizal sa kababaihan na Aleman, 105
Impresyon ni Rizal sa Japan, 158
Impluwensiya sa kabataan ng Bayani, 22-23
India, British imperialism, xiii-xiv
"Indios" (Indians), xxiv
"Indios Bravos" (Brave Indians), 189-190
Indonesia, hanapin ang Netherlands
Impormasyon hinggil sa kaso ni Rizal, 316
Isinulat bilang isang Mason (Rizal), 82
"Isla de Luzon", 299
"Isla de Panay", 384
Italya, pagbubuklod sa, xiii
Izquierdo, Hen. Rafael de, xviii, 30

J

Jacinto, Emilio, 314
Jacinto, P., "Mga Alaala ng Isang Mag-aaral sa Maynila",
Apendise B, 353-357
Jagor, Dr. Feodor, 39, 103, 195
Japan, kolonisasyon ng, xv, paghihiwalay, xv,
Pagbisita ni Rizal, 156
Jesus, Romualde de, 43
Joest, Dr. W., 103
Juarez, Benito, xii-xiii

K

- "Kabuki" (Dramang Hapon), 157
- Kamandagan, 246
- Kasabihan at Bugtong (Rizal), 183
- Kasko, 64
- Katamaran ng mga Pilipino, xxix, 198-199
- Katigbak, Segunda, 52
- Katipunan, 293-294, 321
- Kempis, Padre Thomas, 272
- Kilusang Propaganda, 215
- Kuehne, Prof. William, 98
- "Kui-Kiang", 153

L

- Labor (Polo) forced, xxii-xxvii
- Lawa ng Laguna, 11
- La Liga Filipina, (konstitusyon ng), 263-265, 263, 342
- Lameo, Domingo (Mercado), 6
- La "Publicidad", xvi, 95, 235
- Laong Laan (Ever ready), 74
- Lardet, Juan, 272-273
- LA SOLIDARIDAD, 173, 179-181, 203-206, 219-220
 nalimbag na artikulo ni Rizal, 204-206
- Latin Amerika, xii-xiii, xvi, xix
- Laurel, Dr. Jose, P., xxvi
- "La Vision del Fray Rodriguez", 182
- Law, equality, administrasyon ng, xxii-xxiii, 14-15
- Lecaros, Juan, Francisco, 153
- Leipzig, 102
- Leitmeritz, 128-130, 215
- Lemery, Lt. Gen. Jose (Gob. Hen.), 2
- Leo XIII, Pope, xv
- Lesseps, Ferdinand de, 72
- Lete, Eduardo de, 108, 78
- Leyes de Indias (Mga Batas ng Indios), xxi

Lezcano, Francisco, xv
Lincoln, Pres. Abraham, xii
Lleonart, Padre, 43
Llorente, Julio, 408
Lopez, Padre Leoncio, 2
Lopez, Sixto, 311
Lopez Jaena, Graciano, xx, xxv, xxvi, 108, 111, 180, 209, 224
"Los Agricultores Filipinos", 313
Love Affairs (Rizal), 29, 52-54, 57-59, 184-185, 291-293
Luna, Antonio, 216-217
Luna, Juan, 84, 177, 187-189

M

Macao, 153; kasawian, 214-222; moro-moro, 117
Madrid, 76, 77, 84, 90, 177
Magalang, Justo, Desiderio, 145
Makabayang Pilipino, 312
Malcampo, Adm. Jose, xviii
Manipesto ni Rizal sa taumbayan, 316
Marcaida, Francisco de, 32
Maria Cristina, Reyna Rehente, (Espanya), 215
Marquez, Dr. Lorenzo, 251
Marseilles, 73
Marzan, Manuel, 32
Mas, Sinibaldo de, xxi
Masner, 132
Mason (Rizal), 81-82
Mata, Padre Miguel Saderra, 324
Mataix, Santiago, 324
Maximilian, (Punong Duke ng Austriya), xiii
Meiji (Mutsuhito) Emperador, xv
Melbourne, 248-249
Mercado (unang apelyido), 7
Mercado, Paciano, 23, 24, 69
Meyer, Dr. Adolph, 95, 128, 200
Meyer, Dr. Hans, 102

Meyer, Van Loo, 233
Mexico, xii, xix, 176
Moran, Basilio, Teodoro, 74
Morayta, Don Miguel, 90, 144
Moret, Segismundo, 144
Monjuich (nakapanlulumong bilangguan), 307
Morga, (Sucesos de Las Islas Filipinas), 175, 192-195
"Multatuli" (Sagisag-panulat ni E. D. Dekker), 191
Munich, 132-133

N

"Nankai-no-Daiharan", 166
Naples, 73
Napoleon III, Emperor, xiii
Netherlands, kolonisasyon, xiv, imperyalismo, xiv
Nicaragua, xvi
NOLI ME TANGERE, 108-112; pagsulat (1884-87), 109-110;
pagpapalimbag (1887), 110-112, buod, 113-122;
kaguluhang gawa ng Noli, 140-145
Nordmann, 132
Norfenfals, 131
Nobela (maiikli) ni Rizal, 246-247

O

Ocampo, Esteban de, Sino ang Pumili kay Rizal bilang Pambansang
Bayani Natin at bakit?, Apendise A, 334-354
Ocampo, Dr. Germiniano de, 252
"Oceanic", 155
"Oidor" (mahistrado), xvii
Olimpia, 53
Ophthalmic surgeon, Rizal bilang, 251-252
Ortograpiya ng Wikang Tagalog, 206
Ortiga, Consuelo y Perez, 77-78
O-unabara (Malaking Dagat), 166

P

- Paang Bundok, 329
Pagkakait ng Karapatang Pantao, xx
Pagkumpiska ng Talaarawan ni Rizal, 310
Paglalakbay sa Europa (kasama si Viola), 127-136
Paglalakbay sa Pilipinas, 39
Pagpapangkat sa Ateneo, 34-36
Pagsanjan, 63-64
Palau Kontrobersiya, hanapin ang Tanong sa Carolina
Palma, Rafael, 276
Paraguay, xvi
Pardo de Taveras, 187
Pardo de Tavera, Paz, 325
Paris, 80, 81, 95-97, 109, 177, 186
Pastell, Padre, 271
Paterno, Antonio, 108
Paterno, Maximino, 108
Paterno, Pedro, 108
Payo, Archbishop (dominiko), 142
Peña, Nicolas de, 315
Peregrinasyon sa bayan ng Pakil, (1881), 63-63
Peru, xvi
Perry, Commodore Matthew, C., xv
Piernavieja, Padre Antonio, xxvi
Pilar, Marcelo H. del, 82, 144, 180, 182, 214, 219-220;
apology, 230
Pilibustero (traidor), xxv
Pilosopong Tasio, 5
Pingkian, 314
Pinakamalungkot na Taglamig sa Berlin, 107
Planchut, Edmund, 199
Plasencia, Padre Juan de, xxvi
Polavieja, Hen. Camilo de, xix, 316
Ponce, Mariano, 82, 111, 144, 177, 209-210
"Por Telepono", 186, 201
Port Bou, 73

Prague, 131
Pransiya, imperyalismo, xxv-xxix kolonisasyon, xxv-xxvi
Prayle, xxiii, xxiv, xxv-xxx
Principalia, 8
Primo de Rivera, Fernando, xviii, 59
"Prometheus Bound", 128
Puerto Rico, xvi
Pulalun, Sultan ng Sulu, 2

Q

Queretaro, Labanan ng, xiii
Quintos, Manuel, 7

R

Rada, Padre Jose, xxvi
Raffles, Thomas, Stanford, 71
Ramon, Padre Pablo, 56
Ratzel, Prof. Freiderich, 102, 344
Rayadillo, 36
Rebolusyong Pilipino 1896, xx
R.D.L.M. (Katubusan ng Lahing Malayo), 190-191
Red Shirts, xiii
Regidor, Dr. Antonio, 108, 111, 126, 144, 174, 199, 311
Responsable, 220-221, 342
Retana, Wenceslao, 217-218, 273, 276, 344
Reyes, Ventura de los, xix
Rheinfalls, 133
Rivera, Leonor, 58-59, 140, 218-219
Rizal, Jose: pagsilang, 1-2; magulang ni Rizal, 2-3; mga batang Rizal, 3-6; ninuno ni Rizal, 6-7; apelyidong Rizal, 7; tahanan ng mga Rizal, 8-10; taon ng kabataan, 11-13; talinong pansining, 18-21
Rodriguez, Padre Jose, xxvi

Roma, 135
Rosa, Agustin de la, 264
Rosa, Ines de la, 6
Rosario, Antonio, Vivencio del, (gobernadorcillo), 31
Rosell, Padre Antonio, 325
Rost, Dr. Reinhold, 174
Roxas, Felix, 44
Roxas, Pedro, 303
Royal Audiencia ng Maynila, xvii
Royal Decree, xxx
Russia, imperyalismo, xv; kolonisasyon, xv

S

Sakristan, 115
Sakristan Mayor, 115
Saez, Agustin, 43
Salamanca, Gen. Jose de, 175
Salvi, Padre., hanapin ang Noli Me Tangere
Samahang Kidlat (Paris), 189
Sa mga Kabataang Dalaga sa Malolos, Apendise C, 397-407
Sanchez, Padre Francisco de Paula, 40, 144, 273
San Jose, Padre Francisco Blancas, xxvi
Santiago, Jose, Turiano, 314
Sarsuwela, 63
Schweigger (1830-1905), 103-104
Seiku, Usui (O- Sei- San), 155, 159-163
Sigaw ng Balintawak, 300
Siglo de Oro, xvi
Singapore, 71
Sino-Japanese War, hanapin ang Japan
Sistemang Pang-edukasyon ng mga Heswita, 34-36
Spolarium, 84
Stowe, Harnet, Beecher, 80
Sue, Eugene, 80
Suez Canal, xviii, 72-73
Sulpukan, 287

T

- Tagalische Verkunst (Sining Metrikal ng Tagalog), 104
Taimis, 59
Talim, 30
Tangway ng Kowloon, xiv
Tangos ng Good Hope, xvii
Tanong sa Carolina, xv
Taufer, George, 291
Techo, Suchiro, 163-166
Tenluz, Juan, A., 313-314
Terrero, Emilio, Gob. Hen. (1885-88), 142, 148
Testimonya Ebidensiya laban kay Rizal, 314-315
Theirs, Adolf, xiii
Timbang, Feliciano, Gonzales, 216
Tiwaling Hustisya (Espanya), xxii-xxiii
"Touch me Not", hanapin ang Noli Me Tangere
Trans-Continental na paglalakbay, Oakland hanggang
Europa, 169-171
Trans-Siberian Railway, xiv
Tubner's Record, 183
Tula ni Rizal, 12-13, 19, 20, 45-46, 48, 49, 50-52, 60, 61,
288-291, 293, 295, 296, 313
Tuñon, Silvino, Lopez, 327

U

- Ubaldo, Silvestre, 215
Ullmer, Dr. Karl (Rector), 99-100
Ulm, 133
Unang Paglalakbay sa Palibot ng Daigdig, (Pigafetta), 195
"Unibersal History", (Cesar Cantu), 39
Unibersal Eksposisyon ng Paris (1889), 188-189
Unibersidad Central de Madrid, 76, 77
Unibersidad ng Sto. Tomas (Dominiko), 55
Unter den Linden, 104
Urdaneta, Padre Andres de, xxvi
Uruguay, xvi

V

- Valenzuela, Leonor, 58
Valenzuela, Dr. Pio, 312
Varanda, Jose Sainz de, 153
Vatican, 135
Venezuela, xvi
Ventura, Valentin, 90, 108, 227, 234
Vergel de Dios, Antonio, 252
Viado, Laureano, 176
Vida, Fernando, 144
Vienna, 131-132
Vilaclara, Padre Jose, 325, 327
Viza, Padre Luis, 324

W

- Weckert, Dr. Louis de, 95-96
Weyler, Hen. Valeriano, xviii, 252; "Mangangatay", 253
Wildernath, Von, 140
Wilhelm, Unang Kaiser ng Imperyong Aleman, xiii
Wilhelmsfeld, 99-100, 109
Wittich, Herr Manfred, 344

X

Y

- Yaya (nurse), 13
Yap Island, xv
Ybardolaza, Vicenta, 65

Z

- Zaide, Sultan, 246, 304
Zamora, Rev. Jacinto, hanapin ang Gom-Bur-Za
Zulueta, Juan, 313